

AĞAOĞLU AHMET BEY'İN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Dr. FAHİR SAKAL*

XX. yüzyıl Türkiye'sinin rejimiyle birlikte kurulmasında hizmetlerine rağmen gölgede kalmış aydınlardan biri olan Ağaoğlu Ahmed¹ özellikle Türk Demokrasi Tarihi'nin teorisyenlerinden biri olarak önemli roller oynamış; Atatürk'e inkılaplar² ve Cumhuriyet'in ilanı sırasında³ danışmanlık ve benzeri alanlarda yardımcılık yapmıştır. Biz onun bu hizmetlerinin bir kısmını anlatabilmek için, demokrasi ve ona yakın hususlardaki fikirlerini bir arada sunmak istiyoruz.

Demokrasinin Tanımı

Ferdi öne çıkarıp geniş hak ve sorumluluklarla donanmış gören Ağaoğlu, cemiyetimizi bu konuda yetersiz kabul ediyordu. Bu yetersizliği gidermek için hükümet ve aydınlar halkı eğitmeli ve cemiyet bünyesinden mevcut hastalıkları defetmeliydi. Ona göre "hak ve vazife" karşılıklı olarak çoğunluk tarafından verilmiştir ve demokrasinin temeli bu iki kavram etrafında şekillenir.

Demokrasiyi;

"Ekseriyetin hakimiyeti, ekseriyetin taşıdığı zihniyetin, tarz-ı telakkinin revacı, ekseriyet ihtiyacının tatmini, ekseriyet temâyülâtının ve arzularının hayat-ı milliye üzerine tesiri"⁴ olarak açıklayan Ağaoğlu ayrıca şu tanımı da yapmaktadır:

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

- 1 Fazla bilgi için bkz. Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1995.
- 2 İnkılaplar sırasındaki danışmanlıkları için, S. İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, (Çev. H. Ali Ediz), Ankara 1985, s. 179-181.
- 3 Cumhuriyetin ilanı öncesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve diğer hususları Ankara Tren Garı'nda Ağaoğlu ile Ziya Gökalp başlatmışlardır. Bkz. Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyet'in İlanı", **Atatürk Yolu**, C. III, S. 11, s. 293-297.
- 4 Ahmet Ağaoğlu, **İhtilal mi İnkılap mı?**, Ankara 1942, s. 42.

"... Bütün memleket evladının aynı derecede ve aynı hak ile, memleketin mukadderatında alakadar oldukları ve mütesâviyen memleketin her türlü umuruna iştirak ve her türlü rütbe ve makamını ihraz edebileceği ve yegâne miqyasın ibraz olunacak istidat ve kabiliyetten ibaret olduğu esas itibariyle kabul olunmalıdır. Demokrasinin bizce temel taşı bu esastır."⁵

Burada sözü edilen istidat ve kabiliyetin eğitimle artacağını belirten Ağaoğlu, hürriyet ve demokrasinin kültürle doğru orantılı nesnelere olduğunu, istibdadın insanın ruh ve kalbinde taht kurduğu zamanlarda, onu oradan atmak için eğitim ve kültürle hürriyet aşkını aşlamak gerektiğini yazılarında sık sık dile getirmiştir.

Demokrasi, Şartlar ve Zemin

Cahil insanların cemiyetinde saltanat ve despotizmi kaldırırsanız bile hürriyete ulaşamayacağınızı söyleyen Ağaoğlu şöyle devam eder:

"İstibdad yıkılmış zannedersiniz... fakat onu her tarafta ve herkeste yaşar bulursunuz! Mesela ağızları köpük köpük hürriyet isteyenler görürsünüz ki komşusunun hürriyetine tahammül etmezler... Çünkü hakikatte istibdadın tahtı henüz kırılmamıştır, ruhlardan, gönüllerden sökülüp atılmamıştır. İşte bunun için bu gibi yerlerde hürriyet ekseriyetle anarşiye dönüşür. Çünkü evvelce bir şahısta toplanan istibdad, bu kere kendini herkeste devam eden izleri ile göstermeğe başlar. Herkes herkesin üzerinde hürriyet namına zorbalık yapmağa kalkışır... Nihayet gene hürriyet namına herkesi susturmak ve herkesi kendi kını içine sokmak ihtiyacı hasıl olur."⁶

Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerde halkın kültür seviyesinin düşüklüğünden kaynaklanan bu "hürriyet namına herkesi susturma" hadisesi uzun süreli devam edemez, etmemelidir. Aksi halde insana bahşedilmiş olan akıl, zeka, idrak, vicdan ve istidat hareket kullanılır. Bu insanda tabii bir haldir. Bunların kullanılmasına veya bunlardan istifade edilmesine muhalefet etmek, eşyanın tabiatına karşı çıkmak demektir. Bir süre insanın bu güçlerini kullanmasına mani olunabilir, ancak ergeç tabiat kanunu hükmünü yürütür, önündeki hailleri def eder. "İnsanın fikrine, hayaline, zeka ve idrakine vicdanına tahakküm etmek istemek abes, gayr-i tabii bir teşebbüse

5 Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 44. ve Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, Ankara 1940, s. 179. Lütfi Arıtan, "Ahmet Ağaoğlu", **Akgün**, 1 Haziran 1939.

6 Ahmet Ağaoğlu; **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, İstanbul 1930, s. 14-15 ve Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 197.

girişmek demektir."⁷ Ancak cahil toplumlar kendilerine yapılan baskılar karşısında gereken mukavemeti gösteremezler. Çünkü doğru, iyi, güzel ve faydalı gibi kavramlar yeterince öğrenilmemiştir. Bu durumda doğruya sahip çıkma ve yanlışa karşı tavır mümkün olamaz. Yanlış ve doğruyu birbirinden ayıramayan insanlar hürriyetleri için birleşemeyeceklerinden onları idare etmek kolaydır.

Ağaoğlu, hürriyet için şunları söyler: "Her insanın tekemmülü nisbetinde varacağı yegane içtimai neticedir." "Ferd doğumundan ölümüne kadar her hareketiyle hürriyete doğru kendiliğinden adımlar atar. İnsiyaki olan bu umumi harekete kat'i ve devamlı olarak hiç bir zaman karşı konamamıştır ve karşı konamayacaktır da."⁸

Hürriyet "Serbest düşünmek ve düşündüğünü serbest ve samimi söylemek değil midir? Yani iyi diye tanıdığımız şeye iyi ve kötü diye tanıdığımız şeye de kötü demek. Hür insan bu hürriyete tahammül etmelidir."⁹ O, insanlık şerefine vesayeti kabul etmediğini, kendi şerefine idare etmekte üç serbestiye riayetini şart olduğunu savunmuştur: Serbest düşünmek, serbest hissetmek ve serbest hareket etmek. Serbest düşünmeyi anlatırken düşündüğünü serbestçe söylemeyi de buna dahil eder. Serbest düşünemeyen bir millette ulûm ve fûnûn inkişaf etmez; serbest hissedemeyen topluluklarda güzel sanatlar nemâ vermez; nihayet serbest hareketten mahrum çevrelerde umran ihtimali yoktur. "Hayat-ı beşerin maddi ve manevi saadetleri şu üç serbestide mündemiçtir. Onlarsız insan mahiyetini kaybeder."¹⁰

Hıfzı Oğuz Bekata'ya göre Ağaoğlu, demokrasiyi milliyetçiliğin mutlak şartı olarak ele almıştır. Demokrasinin esas ilkesi olan vatandaşın mura-kabe hakkını tanımak, milletin bütün fertlerinin tercihlerini önceden ve peşinen kabullenmeye hazır olduğunuzu bildirmek olduğuna göre, demokratik toplumlar aynı zamanda millî menfaatleri ve değerleri de kabul edip korurlar. Bu noktada Ağaoğlu "milliyetçilikle ferdi hürriyeti daima beraber ve birbirinin lâzım-ı gayri müfariki" addetmiştir¹¹. Nitekim milliyet duygusunun yanısıra fertler arasındaki dayanışma ve işbölümü (meslekleşme) de hürriyetle gelişir. Fertlerdeki bu dayanışma ruhunun en gelişmiş şekli ise

7 A. Ağayef; "Biraz Tarihten I", *Türk Yurdu*, C. I, (1327-28), s. 324.

8 Samet Ağaoğlu, a.g.e., s. 197'de (Cevdet Perin "Ahmet Ağaoğlu" İkdam'dan - tarihsiz-).

9 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 58.

10 Ağaoğlu, Ahmet, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 71-72.

11 Ahmet Ağaoğlu A.g.e. s. 178; (H.O. Bekata: "Ağaoğlu Üstün Adam", *Çığır*, 21 Haziran 1939).

milli birlik ve ülke bütünlüğü duygusudur¹². Demokrasinin iş ahlâkı ve ferdî ahlâkı da düzenlediğini söylerken de, fertlerin serbest ortamdaki yarışlarının hiç beklenmeyen bir zamanda amelelikten yükselerek Ford gibi müteşebbisleri doğurduğunu ve "on İran gibi devletin dirilmesine kifayet" edecek işler yaptığını temas eder. Ağaoğlu demokrasinin insanlara kazandırdığı diğer bazı özel hasletleri de şöyle sıralar: Bilgi, tecrübe, çalışkanlık, sabır, tasarruf, nefse itimat, nefsaniyete tahakküm, vazifeye bağlılık, teşebbüse cesaret vs... Bunlar demokrasinin iş âlemine kazandırdığı kültürün parçalarıdır. Ona göre bunları Marx bile inkâr etmezdi.¹³

Ağaoğlu'na göre, serbest rekabetin hür ve demokratik bir zeminde sağladığı faziletlerden biri de "tesanüd ve teavün" duygusudur. Aynı meslekte olan fertler arasında rekabetin yanısıra dayanışma ve yardımlaşma da gereklidir. Avrupa'da teşkilatsız kalmış tek bir meslek zümresinin kalmadığını, böylece kurulan dayanışmanın iş ahlâkını ve çalışma düzenini de sağlamlaştırdığını anlatır. Ona göre bu dayanışma; "zümrevi ahlâk düsturlarını tevli eder. zümrevi ahlâk düsturlarına uymayanlar, zümrevi tesanüd düsturlarına çarparlar ve ahlâkî müeyyideler böylece cemaat arasında yayılır. Hem kalite için rekabet, hem de zümre dayanışmasının getirdiği müsabet ortam sonunda mesai ve istihsal öyle gelişir ki neticede taksim-i a'mâl kaidesi uygulanmaya başlanır. Bir müddet evvel hezârfen olanlar bu kere sırf rekabet sayesinde o fenlerden birisini ihtiyar ederek ona hasr-ı vücud ve mesai etmek ıztırârında kalır. Bu sayede hergün tenevvü ve taazzuv eden mesai envai gittikçe inkişaf ve teali eder."¹⁴ Bu dayanışma muhtelif dernek, sendika, kulüp ve benzeri teşkilatlar eliyle daha da geliştirilir. Mütekamil bir cemiyette onbinlerce dernek vardır. Hususi, ailevi, zümrevi, mesleki, dini, ahlâki, bedîî, ilmi, iktisadi, siyasi, sınaî vesair maksatlarla kurulmuşlardır.¹⁵ Bu cemiyetler birer rekabet sahasıdır, muhtelif "istidatların ve kabiliyetlerin inkişaf, temayüz, tezahür ve tevsiyesini temin ediyor." Hem ferd rekabetçi bir muhitte kabiliyetlerini bilendiriyor, hem de içtimai terbiye görerek cemiyete daha hazır hale geliyor. Fransa'da 60 bin dernek vardır, o bile büyük ülkelerden bu sahada geri sayılıyor. Bize gelince, bu tür teşkilat-

12 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Ferd*, İstanbul 1933, s. 24.

13 Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 64-65.

14 Ağaoğlu Ahmet, *Üç Medeniyet*, İstanbul 1927, s. 90-91.

15 Ağaoğlu Ahmet, *İhtilal mi... s. 45 ve "Cemiyetin Millî Hayatta Rolü"*, Cumhuriyet, 4 Mart 1935; *Üç Medeniyet*, s. 52-52.

lardan mahrumuz. Siyasi, sosyal, iktisadi vs. hadiselerle ferdi hazırlayan bu gibi teşekküller olmazsa, siyasi parti kurmanın pek anlamı yoktur. Çünkü bunlarsız vatandaş partiyeye dahil olsa bile şuursuz bir sürü gibidir. Parti "şefleri"nin insafına terkedilmiş olurlar. Böyle bir toplumda "teşkilatsız" sürüleri ezmek, fertleri ve şahsiyetleri istismar edip o camiayı sindirmek ve despotizme kaymak kolaydır.

Ağaoğlu, kendi muhayyel "Serbest İnsanlar Ülkesi"ni ideal demokrasi-nin uygulandığı yer olarak görür. Orada her türlü gayeye yönelik teşkilatlar vardır. İnsanlar muhakkak beş-altı ayrı teşkilata üyedir. Herkes teşkilatına üye olan ülküdaşlarının meselelerine azami alakayı gösterir. "Onun içindir ki, birisine dokunuldu mu, bütün o bağlar harekete geçer ve bütün bir cemaat bir tek şahıs gibi" tepki gösterir. Bu tesanüd hürriyetin hem sebebi hem de sonucudur. Hür olmayan yerlerde "fertler ve aileler ayrı ayrı yaşarlar, aralarında alaka ve münasebet pek azdır. Zaten başları üzerindeki istibdat yumruğu bunların birbirine yaklaşmasına, birlik kurmasına, meydan bırakmaz. Burada esas ayrılıktır." Bunun neticesi olarak herkes başının çaresine bakmak için çalışır. Egoizme ve despotlara yaltaklanmaya meylederler. Böyle bir cemaatin fertlerini ezmek kolay olduğu gibi, cemaat kendisi de cansız, kansız bir paçavra gibi atılır, tutulur, kendisi ile oynanılır.

Serbest ülkede ise, birlik ve diğer-endişlik esastır. Burada herkes birbirinin mukadderatı ile ilgilenir. "Burada vatandaşlık bir ağdır ki, içine giren insanlar birbirine bitişik halkalar gibidirler. Halkalardan birisine arız olan bir illet derhal diğerlerine akseder, onları muztarib ve rahatsız kılar ve o illet kalkmadıkça bu umumî ve müşterek rahatsızlık devam eder. Burada herkes herkesin hakkının, şerefının, izzetinin kefilidir. "Bana ne!" "Zevk onun mîrsat-ı ibretten temâşâsındadır", "Ey efendi. Sen mi kaldın dehre verecek intizam" gibi hotkâm düsturlar bu beldeden koğulmuştur."¹⁶

Ağaoğlu, bizde bu tür cemiyet (dernek) dayanışması olmamasını şöyle değerlendiriyor: Az sayıda mevcut olan derneklerin arasına gezinti yapmak, yemekler, partiler, balo ve sair eğlenceler tertib etmek gibi faaliyetlerin dışına pek çıkmadıkları görülüyor. Türk münevveri cemiyete yol göstermek ve hayata nizam verip kötülükleri ayıklamak hususunda üzerine düşeni yapamıyor. Mesela Hollanda'da bir âdet vardır: Papaz her pazar yöresin-

16 Ağaoğlu Ahmet, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 29-31.

deki suçluları cemaatına açıklar ve insanlar o kişi ile alakalarını keserler. Suçlular böylece sadece cemaat için değil, bütün cemiyette yalnız kalırlar. "İşte içtimai müeyyidelerin tesirleri."¹⁷

"Serbest Ülke"nin bir de "yasa"sı vardır. Bu yasanın konumuzla ilgili maddelerini değerlendirdiğimizde Ahmet Bey'in fikirleri daha iyi anlaşılacaktır:

"Hürriyet doğruya ve cesarete dayanır." (Md. 1)

"Riya ve tabasbus en ağır cürümdür. Bu cürmü işleyenler umum tarafından taş tutulurlar." (Md. 3)

"Hakkı müdafaa vazifedir. Vazifeyi ifa etmeyen ülkeden tardolunur." (Md. 8)

"Tesanüd vazifedir. Bu vazifeyi ifa etmeyenler ülke vatandaşlığı sıfatını kaybederler." (Md. 10)

"Her vatandaş ülke memurlarını murakabe etmekle mükelleftir." (Md. 12)¹⁸

Ağaoğlu hürriyetin bahsedilemeyeceğini, zorla alınacak, hak edilecek ve elde tutulacak bir şey olduğunu iddia eder. Bahsedilen hürriyeti, bahşedenin tekrar geri alması mümkündür. Zira hürriyeti almak kadar "hıfz ve himaye"de zordur, hazırlık ister.¹⁹ Yukarıda, bunun bir kültürel hazırlık işi olduğunu anlatan fikirleri verilmişti.

Gelişmiş bir kültür, yerleşmiş siyasi ve iktisadi ananeler, teşekkülleri (dernek, parti, sendika vs.) bol bir toplum, dayanışmayı ve murakabeyi öğrenmiş insanlar hazır olunca iş demokrasinin son uygulamasına gelir, ki bu kendini yönetmenin ilk şartıdır: Seçim hak ve vazifesi. Bunlar insanlara çok iyi öğretilmelidir.²⁰

Ağaoğlu SCF olayından önce "vatandaşın murakabe hakkı"na dair bir çok yazı yazmış ve konferanslar vermiştir. Hatta bu konuda ileri giderek CHP'nin tek parti uygulamasıyla halkı çok ezdiğini, murakabesizliğin zara-

17 Ağaoğlu Ahmet, "Türk Entellektüellerinin Zaafı", *Akın*, 7 Haziran 1933. ve "Bir Kanun Münasebetiyle", *Akın*, 8 Haziran 1933.

18 Ağaoğlu Ahmet, *Serbest İnsanlar*, s. 8-9.

19 A. Agayef, "İran'ın Mazi ve Haline Bir Nazar", *Sırat-ı Müstakim*, C. V, s. 110 (29 Eylül 1926), s. 97.

20 TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), dönem III, C. 12, s. 65-66.

rını halkla birlikte CHP'nin de çektiğini söyleyen ve halkın halini gösteren bir raporu 23 Temmuz 1926'da Atatürk'e sunmuştur²¹. Bu murakabesizlik sadece partiyi değil, memurları da keyfiliğe itmektir. Anadolu'da yaptığı gezilerden birinde vaktiyle öğrencisi olan bir kaymakamla karşılaşır. Kaymakam halka çok ceberutça yaklaşmaktadır. Ağaoğlu buna karşı çıkar. Ancak aldığı cevap onu şaşırır.

"Halk hükümetten korkmalı, hükümete itaat etmelidir. Hükümet adamları halkla fazla ilgilenirlerse bu korku ve hürmet hissi... zail olur." Ağaoğlu'nun buna cevabı; "Anladım, Bâb-ı Ali burada da galebe çalmıştır. Onun ruhu bu gence hulûl etmiştir... Bâb-ı Aliyi mülhem eden esaslardan birisi de satvet, saltanat, ihtişam ve mehabettir. Montesquieu istibdadın korku ve mehabet temeli üzerinde yaşadığını izah etmemiş midir? İşte o menhus ruh tabiatımıza o derece hülûl eylemiştir ki, onu hiç bir mekteb, hiç bir kitab, hiç bir nazariye çıkaramıyor... Hep o saltanat, haşmet, mehabet tavrı, hep aynı azamet ve ceberut edası!... Vazifelerini ahalinin rehberi olmaktan ziyade karşısına çıkmış bir sed gibi telakki eden bu şebeke hakiki bir felakettir... Merkez ve taşradaki memurlar kendilerini ahali üzerinde birer Fir'avn değil birer-eski Türk tabirince- kollukçu gibi görmeyi öğrenmedikçe Ankara'nın demokrasi esasları semerelerini veremezler." Hükümet ve meclis önce memurlarına bu zihniyeti vermelidir.²² Okul yıllarında bu gencin ilerici, demokrat ve halkçı olduğunu belirten Ağaoğlu, böyle "ceberut"laşmanın sebebini murakabesizlikte görür:

"Hükümet ve kuvvet bozucu âmillerdir... İnsanlar üzerinde hükümet sürme hissi en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır. Eğer hükümet sürenler etraftan bakan, gören ve gerektiğinde tenkit ve muaheze eden gözler olmadığını bilirlerse, gitgide, farkında olmaksızın bu heveslerini arttırırlar ve nihayet zorbalık yoluna saparlar..." Murakabe onlara daima borçlarını hatırlatır, kendilerini hududu aşmamağa çağırır. Murakabesiz memleketlerde memur isterse çalışır... ve -hakkın hukukun çiğnendiği gibi- devlet faaliyetlerinin verimi de hiç iner.²³

Ağaoğlu, yukarıdaki fikirlerinden de anlaşıldığı gibi, Montesquieu'nun

21 Ağaoğlu Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1949, s. 152-158.; H. Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 1960, s. 493.

22 Ağaoğlu Ahmet, "Cephe Arkasında 3", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1922.

23 Ahmet, Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar**, s. 35.

etkisindedir. Bilhassa "Kanunların Ruhu" müellifinin "Doğu Despotizmi" adlı eserinin etkisi açıkça görülmektedir. O çağda veya öncesinde batıda despotizm yok mudur? Bu soruya Cemil Meriç gibi cevap vermeyi burada gereksiz buluyoruz.²⁴ Çünkü doğuda da despotizm uygulanmış, üstelik biz doğulular, bu sahada, batılılar gibi despotizme başkaldıramamışız. Doğuda ihtilâller değil, siyasi zihniyet ve fırkaların birbirlerine karşı yaptıkları hükümet darbeleri vardır.

Ağaoğlu'nun doğuluların hak aramadaki yetersizliklerini, münevverlerin bu sahadaki kılavuzluk yapmamalarında bulduğunu yukarıda nakletmiştik. Şimdi bu fikirlerini biraz daha açmak istiyoruz: Ağaoğlu allegorik tarzda öğretici yazılar yazmayı seven bir aydındır. Buna örnek olarak "Serbest İnsanlar Ülkesinde", "Tanrıdağında" ve "Ben Neyim?" adlı kitaplarını gösterebiliriz. Aynı tarzda kitaplaşmamış yazıları da vardır. "Vicdan Diyarı" adlı yazısı bunlar için güzel bir örnek teşkil etmektedir.²⁵ Burada hikaye kahramanının yolu meçhul bir ülkeye düşer. Orada bir muhakerne olayına şahit olur. Yargılanan kişiler münevver tabakaya mensup hocalar, vaizler, şairler, gazeteciler ve bilim adamlarıdır. Hoca ve vaizler halkı bazı lüzumsuz veya yanlış konularda tahrik etmişler, iyi yol göstermemişler; dinin eğitici ve birleştirici fonksiyonundan örnekler sunmamışlardır. Şairler, gazeteciler ve diğer fikir erbabı, yönetici kişileri –kusurları olsa bile– menfaatleri için kasidelerle, methiyelerle ilahlaştırmışlardır. Bunlara "Vicdan diyarı"nın "vicdan mahkemesi" menfi rollerinden dolayı "iğfal kafilesi" adını vermiş ve kendilerini esfel-i sâfiline sürgün etmiştir.

Hiciv ve kasidenin etkileri: Ağaoğlu'nun bu muhayyel "diyar"ındaki muhayyel "mahkeme", aslında her insanın içinde mevcut olan kendi vicdanıdır. Burada yazarlar, şairler ve gazetecilerin mahkum edilmesi, bu şekliyle edebiyat ve tarihimizde pek değerlendirilmemiştir. Gerçekten Ağaoğlu, diğer yazılarında da bu konuya sık sık temas etmiş ve şark edebiyat geleceğini suçlamıştır:

"Şark kasidehanları bilmeyerek ve farkına varmıyarak milletlerine en çok fenalık yapmış insanlardır. Yazdıkları yazıların parlaklığı nisbetinde manevi tahripler yapmışlardır. Çünkü o nisbette de cazibeli olmuşlar, taklitçiler ve peyrevler bulmuşlardır. Ne gariptir ki, bu kasideler hür olmak is-

24 C. Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 1974, s. 91.

25 Ağaoğlu Ahmet, "Vicdan Diyarı" (I-VIII), *Akın*, 6-19 Haziran 1933.

teyen aynı cemaatlerin mekteplerinde halâ da edebî nümune olmak üzere okutturulmaktadır. Acaba bunlar yaptıkları kötülüğün farkında mı değil-ler...? İngiliz kanunu daha on beşinci asırdan beri kralın methedilmesini, zemmolunması kadar menetmiştir. İşte hür olmak isteyen bir milletin hare- keti!"²⁶

O, kusuru sadece medhiye ve hicivde ölçüyü kaçırmaktan ibaret bulmaz. Ona göre eski edebiyatımız hayali ve mevhum konularla ilgilidir. Muhitle, yaşayan nesnelere pek alakadar olmaz. İnsanın, ailenin, toplumun, coğraf- yanın dışında seyreder. Bir tek şahsın kahhar tahakkümü altında ezilen in- sanlar, böylece oyalanmış, zihinler hayatın dışına sürülmüştür:

"... Biz ya kendi içine girerek inleyen, feryad eden, kendi dert ve elemle- rini, aşk ve heyecanlarını döken Fuzulî gibi lirikler veyahut o kahhar şahsın yaptıklarını tasvir eden Bakî gibi kasideciler çıkardık."²⁷

Bu tür yazıların alçaltıcılığını ve dalkavukluk, yalan ve riya gibi ah- laksızlıkların yazılmasına medar olduğunu iddia etmiştir. Bir zamanlar ta- savvufun bu kötü etkiye karşı koyduğunu, ancak tesiri az olduğundan yetersiz kaldığını ve zamanla tasavvufun da o ruhu kaybettiğini savunmuştur. Ede- biyatda istibdadın etkisiyle kaside, gazel ve bilhassa hiciv güçlenmiş ve "terbiyetkâr faziletini" tamamen yitirmiştir. Böylece halkı ahlâk bozuk- luğuna doğru sürükleyen eski edebiyat insanlara bir ülkü veremez olmuştur.²⁸

Şark Despotizmi

Ağaoğlu'na göre Doğu ülkelerinde idare anlayışı despotçadır. O, konuya şu sorularla girer: Halk bütün istikametlerden baskı altına alınınca ne yapabi- lir? Büyük işler başarmak için kendisinde fizik veya moral güç bulabilir mi?

"Bizim kanaatimize göre kuvvetli cemaatler yalnız kuvvetli fertlerden mürekkep olanlardır. Şark, tarihiyle, idaresiyle, kanunlarıyla, diniyle, ahlâkiyle, felsefesiyle ferdi mütemadiyen ezmiştir."²⁹

Bunun neticesinde zayıflatılan fertlerin cemiyetleri de zayıflamış, şark batının sömürgesi olmuştur. Bir sürü zulüm ve yolsuzluk hükmünü yürütürken, hükümdarlar "zillullahi fi'lâlem" sıfatıyla yarı tanrılaştırılmış; bunlara

26 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar*, s. 18-19.

27 "Edebiyat Münakaşaları", *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1934.

28 "Edebiyat Münakaşaları", *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1934.

29 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Ferd*, s. 74.

inanan halka da susmak düşmüştür. Bunun için hükümdara isyan şarkta Allah'a isyan sayılmıştır. Kadere rıza, teslimiyet, tevekkül, aza kanaat v.s. halkı çalışma hayatından da soğutmuş, böylece servet bile başa bela sayılmıştır.³⁰ İşte şarkın susuşunun sebep ve âmilleri...

Şarkın bu tutumu, daha açık ifade edersek despotizmi ve buna karşı münevverlerin halk için hürriyet ve hak aramaksızın kaside, gazel ve hicivlerle menfaat teminine gitmesi insanları egoist yapmıştır. Egoizmin zıddı olan altruizm ise (başkalarının meseleleriyle de ilgilenmek) şarkta hiç görülmez(!). Eski Yunan ve Roma'dan günümüze kadar Avrupalıların edebiyatları altruizmi teşvik etmiş ve altruist cemiyetler inkişafı şarkı gerilerde bırakmışlardır. Ağaoğlu, bizde böyle bir edebiyatın yokluğunu iddia eder:

"Dinde imdadıma yetişecek hiç bir misal eser bulamadım! Hep kör taassup ve riya! Edebiyat da son zamanlara kadar kendi kınım içine sokulmak ve kendimde başkasını düşünmemek yoluna götürmüştür. Hülasa etraftan gelen her şey beni sırf nefsimi düşünmeğe sevk etmiştir. Bu suretle bende tabiat tarafından konulmuş olan altruizm insiyakı gitgide inkişaf değil, inhidam görmüştür. Bu insiyak kullanılmadığından körleşmiştir... Egoizm ise azami derecede açılmış ve bir hastalık halini almıştır."

Ona göre Batı cemaatleri altruist olduklarından herkes çevresine ve topluma karşı sorumludur. Doğuda ise bir fert milyonlarca insanın içinde yaşar da yine yalnızlık çeker. Bunun sebepleri üç noktada toplanmaktadır: 1. Aile ve ailede kadının vaziyeti. Kadın ailede toplumdan tecrid edilmiş, görgü ve bilgiden mahrum olarak hareme hapsedilmiştir. Üstelik kocası ile arasında ciddi mesafeler de vardır. Kadının bu hali çocuğuna menfi tesir yapar. 2. Mekteplerdeki eğitim, falaka, ezberci ve düşündürmeyen eğitim ile edebiyatın bahsedilen öldürücü, uyuşturucu tesirleri. 3. Çok uzun süren anarşik bir istibdadın tesiri. İşte bunlar şarklıda egoizmin güçlenmesine sebep olan illetlerdir. Böyle egoist bir toplumu müstebitler ne kadar ezerse ezsin, birleşip bir hareket başlatmayı düşünemezler.³¹

Bu fikirlerin benzerini Prens Sabahattin'de de görmek mümkündür. İlk

30 "Medeniyette Vahdet 2", *Türk Yurdu*, C. I, nr. 2 (3. seri) s. 18-20.; S. Faik Ülgener, *İktisadi Çözülüşün Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1980, muhtelif sayfalar; S. Faik Ülgener, *Zihniyet ve Din*, İstanbul 1990, s. 98-99.

31 Ahmet Ağaoğlu, *Ben Neyim?*, İstanbul 1939, s. 16-19 ve 37.

bakışta ters gibi gelen örneklerle o da benzer fikirleri savunmuştur. "Tecemmü" cemiyet dediği şarkta ferdin daima ezildiğini, batıda ise "infradî" cemiyet içinde ferdin her güç işten muzaffer çıktığını söylemiştir.³²

Ağaoğlu, şarkın dinine ve edebiyatına yüklenirken, İslâmın özünde kursosuz olduğunu kabul eder. Ancak o, uygulamadan, bilhassa sonraları iyi örnek bulamadığından yakındır. Fransa'daki yazılarında şarklı ferdin ölümlünden İslâmı sorumlu tutmaz. Ona göre liberalizm İslâma ters değil, bilakis uyum içindedir. İslâmın ilk yıllarında büyük zekalar, girişimci ve inisiyatif kullanan dahiler çok sık yetişmiştir.³³ İslamda intihab (seçim), şura ve icma-i ümmet vardı ve hükümdar, halife seçilmiş kişilerdi.

Ona göre Şark, hürriyeti de istibdad gibi kötü kullanmıştır: "O şark zanetti ki hürriyet de istibdad gibi bir hercümerciden ibarettir. Herkes istediğini söyler, istediğini yapar. Hürriyeti de istibdad gibi usulsüz, nizamsız, kadesiz" anlamıştır.³⁴

Ağaoğlu 1930'da "Kadrocular"la amansız bir fikir tartışmasına girmiştir. Şarkın geriliğini istibdada bağlamasını Ahmet Hamdi (Başar) kabul etmez ve diğer iktisadî sebeplerin inkarını yanlış bulur.³⁵ Oysa Ağaoğlu yukarıdan beri anlatılanlarda ısrar eder. Şark ferde hürriyet vermediği için fert silinmiş, böylece şark geri kalmıştır. Hürriyet ve serbesti batıda fertleri güçlendirmiş, güçlü fertler batıyı kalkındırmıştır. Kollektif birlikler halinde yaşayıp altruist zihniyetle birbirinin problemleriyle meşgul olan, karşıtlarıyla topluca mücadele eden Avrupa'da insanlar hak ve hürriyet için mücadele kabiliyetini geliştirdiler. Haklarını böyle aldılar. Batı tarihi bunun örnekleriyle doludur. Doğu böyle bir şeyi hiç tanımadı.³⁶

Şarkta Despotizm Kültürü Vardır!

Ağaoğlu'nun şarkı, belki de Montesqieu'nun etkisiyle bir despotlar diya-

32 Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir?*, İstanbul 1950, s. 31 ve Prens Sabahattin, (Haz. N. Nurettin Ege), İstanbul 1977.

33 F. Georgeon, "Les debuts d'un intellectuel Azerbaïdjanais Ahmet Ağaoğlu en France 1888-1894", *Passe Turco-Tatar Présent à Aleksandre Bennigsen*, Paris 1986, s. 384 (Bu makalenin Türkçesi "Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894" *Toplumsal Tarih*, C. I, S. 8, s. 6-12 ve Ağaoğlu Ahmet, "Tarihi Celse", *Hilafet ve Millî Hakimiyet*, Ankara, 13?, s. 17.

34 A. Agayef, "Hak ve Adalet", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Kanunı evvel 1912.

35 H (Arndi); "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası, Şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatlî İddialar", *Kooperatif Seçme Yazılar 1932-1934*, Ankara 1982, s. 131.

36 A. Agayef; "İslam Aleminde Görülen İnhitatin Sebepleri", *İslam Mecmuası*, C. I, S. 2 (1330), s. 57-58., Ağaoğlu, Ahmet, *Devlet ve Ferd*, s. 27-29 ve 138.

rı gibi görmesi şüphesiz yanlıştır. Barthold herhalde Türk tarihini Montesquieu'dan da Ağaoğlu'dan da iyi bilirdi. Ona göre eski Türk devletlerinde soylular halka cebir ve şiddet kullanmazdı. Bir demokrasi şuuru mevcuttu.³⁷ Ancak Ağaoğlu gibi düşünener de tarihimizden örnekler gösterebilirler.³⁸ Lütfi Paşa sadrazam ve devlet ricalinin rahatı için "kul mazbut olmalıdır" diyor. Burada "kul"dan kasıt "Yeniçeriler" ise de geniş anlamda bütün halkın baskı altında tutulması şeklinde yorumlayanlar çıkabilir. Ağaoğlu tarihimizde demokrasi izi arayanları, demokrasiyi bilmeyen, bilmek istemeyen ve sadece tarihi "idealize etmek" için çabalayan kişiler olarak değerlendiriyor.³⁹

Bu açıdan bakılınca "içtihat kapısının" kapalılığı tezini de hakim zümrelerin ekseriyeti ezmek için kullandıklarını ileri sürer; halkın düşünüp fikir üretmesini önlemek için "bab-ı içtihat" kapalı gösterilmiş, ama hakim tabakalar içtihadını sürdürmüştür.⁴⁰ Düşünce kapılarının böyle türlü hilelerle kapatılmasının yanısıra insanları susmaya, konuşmamaya ve her tür çirkefliğe katlanmaya çağırılmışlardır. En güzel örnek olarak, bize okullarda Şark-İslam klasiklerinden ve hatta dünya edebiyatının da büyüklerinden gösterilen Şirazlı Şeyh Sadi'nin Bostan ve Gülistan'ından söz eder. Sadi, eserlerinde, bütün teb'anın hükümdara kayıtsız şartsız itaatini; mal, can ve ırzları pahasına efendileri için savaşmalarını tavsiye eder. Bütün hukukun hükümdara, bütün vazifelerin ise tebaaya ait olduğu fikrini aşılır. Hükümdar zalimse halka sabr-ü sebat düşer, diye yazar. Bu eserde "sükût"un da övgüsü yapılır. "Selametül-insan fi'l-hıfzi'l-lisan" darb-ı meseli vardır. Şeyh böyle tavsiyeleri çok kullanır. İnsanı hayvandan ayıran "nutuk" hasası burada bir kabahat addediliyor. Şeyhe göre çok söylemek "alâmet-i hiffet"tir. Sükût, vakar ve temkinle birleşince deha nişanesi sayılır. Küçükler büyüklerin yanında hep susmalıdır. Şüphesiz "söz gümüşse sükût altın" olduğu za-man ve zeminler de olur. Ama susmayı, içine kapanmayı bir fazilet olarak ileri süren dünyada insan, kendisini hayvandan ayıran bir hususiyetini terketmiş olmuyor mu? Şeyh, insandan ta'at, kanaat, teslim, tevekkül, tahammül vs. ister. Hep başkaları tarafından sevk olunan iradesiz,

37 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, İstanbul 1978, s. 192. (Barthold'dan naklen)

38 Lütfi Paşa; *Asafname*, İstanbul 1326, s. 12.

39 Ağaoğlu, Ahmet, *İhtilal mi..*, s. 42.

40 Ağaoğlu, Ahmet, *İhtilal mi..*, s. 42.

cansız, dilsiz yığınları tavsif eyleyen sıfatlar... Bir koyunun çobanına karşı durumu gibi.⁴¹

Aynı koyun örneğini bir başka yazısında, Ağaoğlu, şöyle tekrarlar: "Anladım ki koyuna karşı kurt daima haklıdır." Koyunu sadece kurt değil insan da yer. Koyun tatlı ete ve kolay yenecek tabiata sahip olmasaydı yemezdi. Koyun kurda boynunu büker, aciz ve teslimiyetçidir. Çaresizdir. Eh kurt da açtır, bir şey yemek ihtiyacındadır. Koyun evvela koyunluktan kurtulmalıdır.⁴² Sadi Gülistan da milleti koyun sürüsüne benzetir.

Tarihte İran'da hiç konuşmadan meramını ifade etmeyi gaye edinmiş bir cemiyet kurulmuş: Meclis-i Hâmûşân. İran'ın en büyük mütefekkir ve âlimleri bu derneğe üye olmuşlar. Ağaoğlu ondan bahsetmiyor, ama fikirleri bize onu hatırlattı: "İnsanın başına gelen her bela dilindedir." Koca Sadi bunu benden önce anlamış ve "Der fevaid-i hâmûşî" yani suskunluğun yararlarını misallerle anlatmıştır. Şark bu tecrübeli üstadın derslerini dinlemiş, sükutu fazilet kabul ederek susmuştur. O gün bugün, şark hep susuyor, susuyor... Tam bir "meclis-i hâmûşân" olmuş! Fena da olmamış! Garp dilinin cezasını daima çekiyor. Gürültüler, kavgalar ve savaşlar içinde yuvarlanırken şark maşallah rahat rahat, muşıl muşıl uyuyor!⁴³

İstibdad Dalkavukluk ve Riya Doğurur: İstibdadın egoist insanlar yetiştirdiğini ifade etmiştik. Bu egoizm insanlarda dalkavukluğa sebep olmaktadır. Müstebitleri yumuşatmak için yazılan kasideler bizde dalkavukluk hassasını besledi, haslet haline getirdi. Kasidehanlık dalkavukluğu besleyince tantanalı sıfatlar moda oldu: "İstibdad sadeliğe tahammül edemez... Şah ve sultan olanlar bilahere şehensah, padişah, hükümdar-ı azam, zıllullah, müeyyed min tarafillah, el-kaim biemrillah... olmuşlardır. Vezir ve vekiller de benzer sıfatlarla ululanmak istemişlerdir. İhtiyarlığa yüz tutmuş alüfteler eski günleri hatırlatmak için sürtüğe ve ziynete ne kadar kuvvet verirlerse, bu başsız, beyinsiz adamların fena idareleri ile izmihlale ve harabiye sürüklenen muhitler de ünvanlara ve sun'î üsluplara kuvvet verirler. Zahiri haşmet ve azamet altında batınî çürüklüğü kapatmağa çalışırlar. Bizde güya "beyefendi hazretleri" yasaklandı. "Bay" denecekti. Ama alışılmış. "Beyefendi hazretleri" demeleri, yerlere kadar eğilmeler,

41 Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 76-82.

42 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", *Akın*, 16 Haziran 1933.

43 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", *Akın*, 30 Haziran 1933 ve "Der fevaid-i hamuşi", *Tercüman-ı Hakikat*, 24-25 Şubat 1913.

bükülmeler, elpençe divan durmalar... İstedğim demokraside bunlar yok...⁴⁴

Cumhuriyetin gerektirdiği insan tipini yetiştirmek için bey, hanım, beyefendi, hanımefendi, paşa ve ağa gibi kelimeleri yasaklamak yetmezdi. Ona göre okul kitaplarındaki bazı metinleri de çıkarmalıydık. Edebiyat kitaplarından "bi-pervâ, serv-i nâz", "bûydan hoş, renkten pâkize" kız ideali ni aşıl原因 yazılarla nerelere varılacaktı?⁴⁵

Bir gün bu ululayıcı sıfatlarla selamlanan devletliler, başka bir zamanda terkedilebilir, diyor Ağaoğlu. Çünkü istibdat riyakârlığı güçlendirmiştir. İyi günlerin yaltakçıları kötü günlerde kaçar ve yok olurlar. İktidar zamanlarının kasidehanları kötü günlerde küfür ve sûtüm ile evini ve eşyasını yağmalamaya başlarlar. Bin kere tecrübe edilmiş bu hali şair çok güzel anlatmış:

"Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlâli bir yerde

Ahibba şive-yi yağmada mebhut eyler a'dâyı"

Müdahane ve tabasbus fertleri de, toplumu da alçaltan musibetlerin en büyüğüdür. Onun serbest ülkesinde bu suçu işleyenler bu sebepten taşlanarak öldürülürler. Kasideler, methiyeler tarih boyunca ne iktidar kapıları açmış, ne yapmışlardır!⁴⁶ Hodkâmlık, menfaatperestlik, vazifenaşinaslık, riyâ, tabasbus, müdahane, yalan, iftira, hile, tezvir, jurnal vs. hep istibdat ve saltanat devrinden kalma zehirler, karakter öldüren âmillerdir.⁴⁷

İstibdadın bu kadar ahlâki tefessühe yol açtığına inanan Ağaoğlu, doğrudan doğruya bize zararını şöyle aktarır:

"... Mekteplerde değnek, falaka; camide cehennem; evde cin, peri, dev; sokakta yeniçeri ağasının korkunç çehresi ile dehşet veren sopası. İşte Türkü uzun asırlarca içine almış ve psikolojisi üzerinde derin izler bırakmış olan terbiye unsurları... Sadrazamları bile köpekler gibi boğduran ve leşlerini sokaklara attıran bu azgın kuduz istibdat" herkesi içine çekilmeye zorlamıştı. Hayata karışmamak, bir kenarda kendini unutturmak akıllılık ülküsü olmuştu. "Eğer hâh-i selamet der- kenarest" gibi usanç, bıkınlık ve yeis dolu vecizeler akıllı geçinenlerimizin düsturları olmuştu.⁴⁸

44 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar...**, s. 93; Ahmet Ağaoğlu, **Ben Neyim**, s. 22.

45 "Demokrasiye Doğru", **Cumhuriyet**, 5 Birincikanun 1934.

46 A. Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar...**, s. 19-22 ve 94. Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Aktın**, 13 Haziran 1933.

47 Ahmet Ağaoğlu, "Anladım ki", **Aktın**, 2-3 Haziran 1933.

48 "Parti Programı Etrafında", **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1934 ve "Tarihi Celse", **Hilafet ve Millî Hakimiyyet**, ss. 20-25.

Ağaoğlu istibdadın dini de vurduğunu iddia eder. Dinin başlangıçtaki güzel rolünü sonradan istibdad sayesinde ifa edemediğini düşünür. Ona göre her sahayı kontrol eden müstebitler dine de el atacaktı. Böylece istibdadı okşayan, onu Allah'tan gelen bir nimet gibi gösteren, hakimiyeti "el-müeyyed min-tarafillah" diye yutturmaya çalışan, "zıllullah" iddiaları ortaya çıktı. Bu, başlangıçta İslamda yoktu. İran ve Bizanstan zamanla İslama bu-laştı. Sasani hükümdarları kendilerini "abdlar içinde ma'bûd, ma'bûdlar içinde bir abd" telakki ederlerdi.⁴⁹

Vatandaş "Acizane" Arzetmez, İster: Ağaoğlu, bizim yerleşmiş terbiye veya protokol kaidelerimizi hiç kabul etmez. Ona göre, insanların kanunlar karşısında eşitliği sağlanamamıştır. Bütün bu sahadaki laflar boş ve asılsız oyalama sözleridir. Bir makama varınca vatandaşın ezilip büzülmemesi lazımdır. "Size filan işi söylemek için geldim" demek yerine "huzur-ı âlinize acizane ma'ruzatta bulunmak için cesaret ettim" demek yanlıştır. Serbest insanların ülkesinde bu ifade sakattır. Hitap edilen kişi veya makama yaltaklık yapıyor. Vatandaş alçaltan, şahsiyetsizliğe ve "aciz"liğe iten bir felsefe, meşru bir düstur olarak ileri sürülüyor. İnsanlarının "âciz" olmasını isteyen bir dünya görüşü bizatihi kendisi de aciz olmaz mı? Vatandaş aciz olacak, huzur ise âli. Oysa huzurun âlisi, süflisi olmaz. "Sonra "ma'ruzat" ne demektir? Hür bir memlekette kimse kimseye arzetmez, bütün vatandaşlar, makamları ve gördükleri iş ne olursa olsun müsavidirler. Arz ise aşağıdan yukarıya doğru bir nevi feryattır; halbuki serbest bir ülkede aşağıdan yukarıdan bahsedilemez. Fakat buna bir de "acizane" kelimesinin ilavesi bütün bütün sahtekârlıktır. Çünkü ma'ruzat ne acizane olur, ne muktedirane, ma'ruzat ma'ruzattır! "Cesaret" kelimesi de fazladır. Zira vatandaş haklı bir dileği varsa gelir, söyler. Bu onun hakkı, karşısındaki memurun ise o istediği yerine getirmek vazifesidir. Kimse vatandaşın bu hakkını reddedemez."⁵⁰

Ağaoğlu'nun bu "Serbest Ülke"si acaba nerededir? Bu muhayyel ülkeye giden yol üzerinde bir kavşak vardır. Sola ve sağa şapan iki yolun ayrım noktasında bir tabela yolcuların dikkatini çeker, orada hürriyetin "sol" tarafta olduğu yazılıdır.⁵¹ O sola sapar ve "tam benim aradığım yer" değerlendir-

49 "Edebiyat Münakaşaları", *Cumhuriyet*, 7 Teşrinisani 1934.

50 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar...*, s. 91.

51 Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 3: "Sol tarafa giden yol hürriyet yoludur / sağ tarafa giden yol kölelik yoludur." Liberal bir aydının böyle "sol" tarafı olması garip gelebilir. Bunu iki sebeple açıklayabiliyoruz: Birincisi o zaman CHP'nin Ağaoğlu tarafından normalin veya ortanın

dirmesini yapar.

Ayrıca bu muhayyel ülke bazı değerleri ve sembolleri açısından eski Yunanistan'ı, çağdaş görüntüsü itibarıyla de bugünkü Avrupa ülkelerini andırmaktadır.⁵²

Hür ve Köle

Önceki kısımlarda Aġaoġlu'nun; batının hakkını mücadele ile aldığını, şarkın ise "aciz"liği bir düstur olarak yaydığını ifade ettiğini belirtmiştik. Aġaoġlu, insanların birbirlerine "bendeniz", "bendeleri", "kulları"... gibi sıfatlarla hitap etmelerine de karşı çıkar. Bu kulluk psikolojisi insanımızı sindirmiştir. Birilerinin sultasını sürdürmeleri için elan da devam etmektedir. Artık bu ülke insanı hür olmayı öğrenmelidir. Zira "hür olmak kolay değildir. Kölelik daha kolaydır. Köle kendisini başkasına teslim eder, iş biter!" "Çünkü kölenin sahibi başkasıdır. O hiç bir şeyden sorumlu değildir, sadece emir uygular. Ama hür kişi kendisi kendisinin sahibidir. Karar verir, yapar... Hür, düşünür; köle düşünmez." Aġaoġlu bu fikirlerini şu vecizesiyle ortaya koyar: "Kölelerden mürekkep sürüleri idare etmek her yiğidin işidir, hürlerden mürekkep efendileri idare etmek er kişinin işidir."⁵³

İdeolojik Münakaşaları ve Demokratlığı

Aġaoġlu'nun "Kadrocular"la tartıştığını daha önce ifade etmiştik. Bu tartışmadaki rakiplerinden biri de Y. Kadri Karaosmanoġlu'dur. Bu romancı "Partinin programını yapan Ahmet Aġaoġlu... Ortodoks bir demokrasi taraftarı idi," derken bir gerçeği de ortaya koymaktadır.⁵⁴ Bu demokratlığın nereye ve kime dayandığını da sormalıyız. Fransa'da tahsilde iken Ahmet Rıza Bey ve Cemalettin Efgani gibi doġulu aydınlarla tanışıp onlardan etki-

sağında değerlendirilmesidir. İkinci olarak ise SCF kurulurken yeni partinin siyasi yelpazede ki yerinin Atatürk tarafından tayin edilmiş olmasıdır. Buna göre CHP'nin sağında bir partiye izin verilmeyecekti, parti muhakkak CHP'nin solunda olmalıydı. Bundan sonra Türkiye'de "sol ve komünist yayınlar" birden artmıştı. Bkz. Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet devri)", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/2, s. 399. Aġaoġlu hatıralarında biraz farklı anlatıyor: Gazi, SCF'nin muhafazakâr olmasını istiyormuş. Dahiliye vekili Şükrü Kaya bunu tehlikeli görmüş. Memlekette muhafazakar taban çok güçlü, oysa biz kökü olmayan ve kolay başa çıkabileceğimiz sosyalist bir fırka kurduralım, demiş! Bkz. Ahmet Aġaoġlu; *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 17.

52 Aġaoġlu Ahmet, *Serbest İnsanlar...*, s. 12-13 ve 82; Burada parlamento binasının adı "Panteon"dur ve binanın içinde "bir eliyle defne yaprağı tutan" bir genç kız heykeli vardır. "Serbest Ülke"deki panteon ve defne yaprağı motifleri bize Yunanistan'ı hatırlattı.

53 Ahmet Aġaoġlu, a.g.e., s. 30; Ahmet Aġaoġlu, *Devlet ve Ferd*, s. 88; Ahmet Aġaoġlu, "Anladım ki", *Akın*, 1 Haziran 1933.

54 Yakup Kadri Karaosmanoġlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984, s. 115-116.

lendiği gibi, Renan, Dermestetter, A. Sorel ve M. Adam gibi Fransız aydınları ile ya hoca-talebe ilişkisi içinde veya sohbet toplantılarında tanışmış ve etkilenmiştir.⁵⁵ 19. Asır Rus nihilistlerinin de kendisi üzerinde etkileri olduğunu biliyoruz. N.A. Küçüka ise onu, Fransız inkılâbının getirdiği zihniyetin şarktaki en kuvvetli mümessili olarak değerlendirmektedir.⁵⁶

Gerçekten parlamenter demokrasiyi büyük bir kararlılıkla savunmuş; sadece demokratik kurumların alınmasıyla bu işin bitmeyeceğini, buna fikir, ilim, ahlâk ve zihniyet sahalarında da hazırlanmamızı istemiştir. Onun açıkça ifade ettiği bir görüşü vardır: Saltanatı kaldırmak yetmez. Toplumunu hürriyete hazırlamazsak başka adlar altında saltanat sürecek birileri yine çıkar. Kendini "aciz", "bende", "kul"; muhatabını "zat-ı âlileri" ve yöneticiyi "zillullah fi'l-âlem" veya "müeyyed min-tarafillah" gören; cahil, kendisini de dünyayı da tanımayan, hak aramayı bilmeyen insanlar despotizmi üzerlerine kendileri çekerler. Böyle bir cemiyet despotunu kendisi yaratır.⁵⁷

O, çocuk terbiyesindeki şiddetin bile despotizme yol açtığını ilginç örneklerle savunur. Korkutularak, ezilerek ve şahsiyetsizleştirilerek yetiştirilen çocuklar büyüdüklerinde ne hak, ne de hakikat için çalışabilirler. Böyle bir cemiyet müstebitler için bulunmaz bir nimettir.⁵⁸

İstibdadın, maarifin yayılması ile kalkacağını ve demokrasinin yerleşeceğini ifade eden Ağaoğlu aydınların bu sahada çok büyük rolleri olduğunu ve rolünü iyi bir şekilde müsnet yönde kullanmayan aydınların "esfel-i safilin"e gönderileceğini söyler.⁵⁹

Taner Timur'un "Tutarlı ve dürüst bir liberal"⁶⁰ dediği Ağaoğlu için F. Georjeon da benzer görüşler ileri sürmüştür. SCF'nin fikir hocası (ideologu) olarak CHP (CHP)'nin devletçiliğini tenkit etmiş, bu yolda şimşekleri üzerine çekmiştir.⁶¹

55 Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul 1975, s. 6-7; Renan: "Memleketine gitme, şark seni yer, burada büyük bir âlim olursun" demiş!

56 N.A. Küçüka, "Üfûl Eden Simalar", **Ulus**, 24 Mayıs 1939.

57 Ağaoğlu, Ahmet, "Âlem-i İslam Ne Diyecek", **Hilafet ve Millî Hakimiyet**, s. 129-133; **Gönülsüz Olmaz**, İstanbul 1943, s. 31.

58 A.Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar...**, s. 45.

59 A. Agayef; "Darülhilafe'de Maarif-i İptidaiyenin Hâli ve Sureti-İslahı", **Sırat-ı Müstakim** (SM), C.V, nr. 113, ss. 151-152; "İran'ın Mazi ve Hâline Bir Nazar", **SM**, C.V, nr. 110, s. 97; Ağaoğlu, Ahmet; "Yeni Nesil Arasında", **Cumhuriyet**, 1 Kanunisanı 1935.

60 Tamer Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1993, s. 162.

61 F. Georjeon, **Les débuts d'un intellectuel...**, s. 374.

1930'larda liberal ülkelerdeki buhranı bahane ederek liberalizm ile birlikte parlamenter demokrasinin de sonunun geldiğini iddia edenler görmeye başlamıştı. Bunlardan biri olan Recep Peker, liberal olan ilk CHP programının –ki hazırlayanlar arasında Ağaoğlu da vardı– değiştirilip "gittikçe devletçi, hatta faşist manzara almasında" önemli rol sahibi olmuştu.⁶² Gerçekten Recep Peker "... yurttaşları birbirine düşüren, bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine... disiplinli bir beraberliği" övmeye başlamıştı.⁶³ O dönem CHP çevrelerinde gerçekten bu demokrasi düşmanlığı bir hayli revaç bulmuştur. Ahmet Hamdi Başar da "Türk inkılabını basit bir demokrasi inkılabı gibi! mütalâa edip bu safhadan daha ileri bir plana geçtiği vakit bundan ayrılanları da mazur görmek lazımdır." derken SCF olayını Ağaoğlu'nun inkılâpdan ayrılışı gibi telakki ettiğini gösteriyordu.⁶⁴ Demokrasi konusunda bir diğer fikir de Şevket Süreyya'dan geliyordu: "Bizim hareket noktamız cemiyet içinde ferde, adeta onu cemiyetten ayıran bir "hürriyet" vermek değil, cihan içinde "iş ve vazife" vermektir."⁶⁵ Burada dikkati çeken şey Ş. Süreyya'nın biraz faşizme, biraz da komünizme yaklaşan görüşlerinin o yıllarda Ağaoğlu ve bir kaç kişi dışında kimse tarafından tenkit edilmemiş olmasıdır. Ş. Süreyya hürriyetin ferdi cemiyetten ayırdığını söylerken, sanki cemiyet içinde bir fert veya zümreye hürriyet verilip diğerlerine verilmeyecekmiş gibi bir mantık takınması ve diğer egosantrik düşünceleri ile bir tezatlar çukuruna düşüyordu. Ağaoğlu bunu daima tenkit etmiştir. "İnkılabın ideolojisini" tesbit etmek için var olduklarını söyleyen ve bu işi "azlık fakat şuurlu" bir "Kadro"nun yapacağını, diğerlerinin sadece Kadro'yu okumaları ve takip etmeleri gerektiğini iddia etmelerine çok sinirlenen Ağaoğlu "Peygamberane buyruklar" yapılmasının Ş. Süreyya'ya düşmediğini söylüyor: "Prensiplerini idrak ve ihtata edenler bir tarafa... edemeyenler diğer tarafa ayrılacak, onları kabul edenler" vatandaş olacak, "iradeleri ile kabul etmeyenler, iradeleri haricinde bu prensiplere tabi olacaklardır." Bu zihniyetin canını sıkıldığını söyleyen Ağaoğlu şöyle devam ediyor: "Vaktiyle katolik kilisesinin

62 Süreyya Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Ankara 1940, s. 109–110.

63 Recep Peker'in demeci: "Demokrasiye Veda", **Son Posta**, 10 Mayıs 1935.

64 Hamdi (Başar); "Ağaoğlu Ahmet Beye", s. 148–149.

65 Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Ankara 1932, s. 87. Kadrocularla münakaşaya giren diğer aydınlar: H.C. Yalçın, A. Şinasi Hisar, R. Oğuz Arık, F. Uluç, Bkz. F. Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910–1960)** Ankara 1967, s. 443–465.

şiarı "hors de moi point de salut" (benim haricimde necat yok) düsturu idi. İslamiyetin şiarı ise "müminler bir tarafa, kafirler bir tarafa" düsturundan ibaretti."Fakat İslamiyet hiç olmazsa "içtihat bilakâsır" şiarıyla idrakleri noksan olanları affediyor. Yirminci asrın Kadro dini bu kadarcık olsun tahammül ve müsamaha göstermiyor."⁶⁶ diyerek alaycı ifadeler kullanmıştır.

Şevket Süreyya'nın hürriyete soğuk bakmasının sebebi, hürriyetin anarşiye yol açacağına dair beslediği inançtır. Kadrocular bu sebepten inkılâbı korumak için hürriyetin feda edileceğini savunmaktadırlar. Ağaoğlu'na göre tarihteki bütün müstebitler hürriyetin anarşiye zemin hazırladığını söylemişlerdir. Oysa hürriyet, anarşi değil, nizam ve intizam doğurur. Anarşiden kaçınmak bahanesiyle hürriyeti inkar eden istibdat ki, anarşi için daima zemin, imkan ve ihtimal hazırlar. Kendi kendisini idareye alışmış olanlar anarşiye meydan vermezler. Hürriyetten mahrum olanlar ise kül altında saklanan ateş gibi içlerinde anarşi potansiyelini korurlar.⁶⁷

Yakup Kadri de Türk inkılâbının kanuni icraatlarını "istibdat" diye yorumluyor diye Ağaoğlu'nu Don Kişotlukla suçluyordu. Ağaoğlu cevaben "inkılâbın ideolojisini" kurmak ve "bütün vatandaşlara ister istemez kabul ettirmek iddiasında bulunanlara Türk milletini hafzederek onun fevkine çıkarılan mistik ve mücerret bir varlığa bütün hakları teslim eyleyenlere karşı yukarıda tavsif ettiğiniz vaziyeti (Donkişotluk rolünü) almağı kendim için bir hak ve vazife" sayarım diyordu.⁶⁸

Ağaoğlu'nun bu suçlamaları karşısında Kadrocular, onun hocalarından E. Renan'ın demokrasi düşmanı olduğunu, liberal demokrasilerin çağının geçtiğini ileri sürüyorlardı⁶⁹. Ağaoğlu'nun kendilerine cevabı ise "hür fertlerden oluşan mütekmil cemiyetlerin" dayanışmayı en iyi yaptıklarını ve gelişmede diğerlerini geri bıraktıklarını söylemek olmuştur.⁷⁰ Böyle buhranlı devirlerde parlamenter idareler yerine şahsi hükümete mütemayil kişilerin çıkabileceğini, bunlara inanmamak ve parlamenterizmi daima müdafaa etmek gerektiğini diğer yazılarında da belirtmiştir.⁷¹ Bu gelişmelere Avrupa'da o yıllarda yaygınlaşan faşizm ve sosyalizmi örnek göstermiş; tenkide

66 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Ferd*, s. 10-11.

67 Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 87-88.

68 Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 119-120.

69 Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 124.

70 Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 20-22.

71 Ahmet Ağaoğlu, "Parlamentarizm ve Şahsi Hükümet", *Akın*, 19 Temmuz 1933.

tahammülsüz ve demokrasi düşmanı olduklarından bu tür mutlakiyetlerin çok sürmeyeceğini söylemiştir. Onun için aslolan ferdin teşebbüs ve düşüncesini hür olarak icra edebilmesidir. Buna izin vermeyen sistemler gayri insanidir, yok olacaktırlar.⁷²

Ağaoğlu, Mussolini'nin de sosyalizm ve korporasyonizm gibi görüşlerin birinden diğerine geçip durmasını, ülkesini bir "deneme tahtası" olarak kullanmasını tenkit etmiştir.⁷³

Bu arada Avrupa'da demokrasi adına yapılan her faaliyeti takip etmiş ve gazetelerde değerlendirme yazıları yazmıştır.⁷⁴

Bu tür münakaşalarda Ağaoğlu'nun yanında yer alanlardan biri olan Peyami Safa'ya göre o CHP'nin "en hararetli ideologu" olmasına rağmen 1930'da partinin devletçiliğe kaymasını tenkit etmiş ve SCF macerasına böyle atılmıştı. P. Safa'nın fikirleri şöyle özetlenebilir: O senelerde demokrasiye karşı bir yayılım ateşi başlamıştı. Bu cereyanı körükleyen tehlikeli ve yabancı ideolojiler de vardı. Ahmet Bey'le benim aramda demokrasinin esası ve tekamülü bakımından büyük fikir ayrılıkları olmakla beraber, o zaman memlekete sokulmak istenen yabancı fikir toksinlerine karşı gençlikte mukavemet uyandırmak için kendisiyle müşterek bir cephe yaptık. Bugün demokrasinin en hararetli taraftarları geçinenlerin çoğu o zaman Ağaoğlu'na ve bana hücum ediyorlardı. Sevgili büyük dostum, "Devlet ve Ferd" adlı kitabından sonra o tarihlerde "Serbest İnsanlar Ülkesinde"sini... çıkarmıştı. O demokrasiyi batı Avrupalılardan daha geniş ve insani ölçülerde anlıyor ve anlatıyordu. Avrupalıların sömürgeci ve sadece kendileri için hak-hukuk kabul eden istismarcı anlayışlarını görüyor ve reddediyordu.⁷⁵

Bu mücadelelerini, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'nün bazı kitapları

72 "Avrup'da Yeni Mutlakiyetler", *Akın*, 4 Temmuz 1933.

73 "İtalya'da Yeni Bir Tecrübe", *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani 1934; "Harp Sonu Cereyanları", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934.

74 "Avam Kamarası'nın Teşekkülü", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1934.

75 M. Tunçay, *T.C.'de Tek Parti...*, s. 518. Burada İsmet İnönü'nün SCF'ye karşı Ali Naci (Karacan)'a İnkılap adlı bir gazete çıkarttığı yazılıyor. Ali Naci'nin yanısıra "Kadrocular"ın başyazarlık yaptığı gazeteden bazı başyazı pasajları:

Yakup Kadri: "İnkılap devirlerinde hürriyet yalnız inkılapçılar içindir."

Ali Naci: "Hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz. Faşizm... bize lazım değil, elzemdir."

"Evet biz hürriyet değil, faşizm gibi bir idare istiyoruz", "... devlet süngüdür." "Muhalef gazeteciler faşizmden korkuyorlar... biz İstiklal mahkemesi istemiyoruz. Ondan daha kuvvetli bir şey, yeni bir sistem, anarşiye karşı 50 senelik bir zapturapt idaresi istiyouz." "Rusya'da nasıl bir komünizm, İtalya'da nasıl bir faşizm varsa, bizde de bir Komalizm olmalıdır."

İşte bunlar demokrasiye yapılan yayılım ateşlerden bazıları.

yasaklaması ile basın hürriyeti sahasına da kaydırıldığını görüyoruz. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin, kanunun kendisine yetki vermemesine rağmen *Vatan Yahut Silistre* ve başka bazı eserleri yasaklaması üzerine Ağaoğlu, Giresun saylavı H. Tarık Us'a cevaplaması için bazı sorular soruyor ve müdüriyetin "eser men'ine salahiyeti olmadığını" hatırlatarak cevap vermesini istiyor. H. Tarık Us ise cevabında polemiği tercih ederek "yasaklama işini ben değil, hükümet veya dahiliye vekili yapsaydı yine kanunsuz diyebilecek miydin?" diye soruyor ve cevabını alıyor: "Evet!"⁷⁶

Bu tartışmalara H. Tarık Us'un safında katılan bir diğer kişi Kazım Nami Duru'dur. Namık Kemal'in eserini o yasaklatmış! Ağaoğlu'na verdiği cevapta "hukuk" ve "siyaset" işlerinden anlamadığını söyleyince Ağaoğlu harekete geçer: "Peki saylav ne işle uğraşır? Anlamadığı hukuk işlerine karışmak görevi midir?" Duru'nun cevabı tek parti devrinin siyasi anlayışını gösterir mahiyettedir. "Matbuat Umum Müdürü ses çıkarmasın da padişahları öven, cumhuriyetin temel tüzüklerine uymayan piyesler halkın gözü önünde oynansın. Sonra Cumhuriyet savcısı işe karışsın... Atı alan Üsküdar'ı geçtikten sonra..." Ağaoğlu cevabında "saylav" bile olsa kanunsuz olarak eser yasaklayamayacağını söyler ve yasakçılığı çok istiyorsa bir kanun teklifi verip eser yasaklama yetkisini Matbuat Müdürlüğüne verdirmesini tavsiye eder.⁷⁷

Ağaoğlu basın ve fikir hürriyeti ile Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumisi iken de ilgilenmiş, mecliste, milletvekili ve vekillerin basın üzerinde sulta kurmasına –o dönemde milletvekili olmadığı halde– sertçe karşı koymuş, mesela Ordu'daki "Güneş" gazetesinin mutasarrıf tarafından kapatılmasını protesto ederek tekrar yayına geçmesini sağlamıştır.⁷⁸

Ahmed Bey hemen her konuda ideal bir demokrasi ülkesinde görülmesi gereken zihniyet ve uygulamalar hakkında görüşlerini yazmış, yanlış olduğuna inandığı her gelişmeye savaş açmıştır. Mesela İktisat Meclisi toplanmış ve dağılmış; alınan kararları kamuoyuna duyurmamışlar. Ağaoğlu buna bile içerlemiştir. Neler oldu, neler tartışıldı, hangi kararlar alındı? Niçin öğrenemedik? Bunun gibi sorular soruyor. Fransızların "puplicite" dedikleri şeyi

76 Ağaoğlu Ahmet, "Ağaoğlu'nun H. Tarık Us'a İlk ve Son Cevabı", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1935.

77 "Gene O Mesele", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1935. "Matbuat Müdürünün Eser Menine Salahiyeti Var Midir?", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1935.

78 TBMM ZC, devre I, C. 22, s. 601 ve C. 23, s. 65–66.

bizim neden yapmadığımızı tartışıyordu. "Asırlardır bizi hep susturmuşlar. Ama şimdi cumhuriyet var. Aydınlar memleketinin meselelerini tartışmasınlar mı?" Bu tür sorular sürüp gidiyor.⁷⁹ Kamuoyunun bilgilendirilmesini istemesi pek de boşuna değildir. O, gerçekten bir çok olayda kamuoyunun konuşan dili olmaya çalışmıştır. CHP devletçiliğe kayınca çok sert tepki göstermiştir. Bunu bir muarızı şöyle değerlendirir:

"Ağaoğlu Ahmet Bey, susan Darülfünunun yükselttiği yegane sestir. Biz muarızımızı, fikir hareketlerinde gösterdiği heyecandan dolayı hürmetle karşılız... Darülfünunda hiç olmazsa bir müderris fikrini savunmuş oluyor."⁸⁰

CHP'liliği ve Muhalefeti

F. Georgeon "inanmış bir batılı liberal" olarak gördüğü Ağaoğlu'nun Kemalizmi büyük bir coşku ile karşıladığını, çünkü artık şarkta geri kalışı sağlayan, fertlerin ezilmişliğinin biteceğine inandığını, fakat zamanla umduğunu bulamadığı için Kemalizmden yavaş yavaş ümidini kestiğini iddia etmektedir. Ona göre Kemalizm, Ağaoğlu'nun beklediği hürriyeti getirmemiştir.⁸¹ Gerçekten Ahmet Bey hürriyetler için mazeret kabul etmemiştir. Şarkın sükutunu sadece istibdada bağlayan başka bir kişi belki de yoktur. Bilim yapılamamış, nakilcilik galebe çalmış... gibi diğer sebepleri o hep hürriyetsizliğe bağlıyor. Bütün hastalıkların istibaddan kaynaklandığını, beslendiğini veya desteklendiğini hep yazadurmuştur.

Zaman zaman CHP'yi öven yazılar yazmasına rağmen⁸² ekseriyetle hatalı gördüğü icraatları SCF öncesinde de, sonrasında da hep tenkit etmiştir.

Şehreminlerinin atanma yolu ile göreve getirilmesini, seçilmemesini... mebusların bir saatlik mebusluk yapmalarıyla bile emeklilik hakkı kazanmasını... vs. halkçılığa aykırı bulmuştur. Barem kanunu uygulamasıyla

79 Ağaoğlu Ahmet, "İktisat Meclis-i Alisi", *Akın*, 26 Temmuz 1933, Ağaoğlu burada Şah'ın şerrinden korktuğu için sevgilisiyle gece gizlice buluşan bir Azeri kızının okuduğu şiiri hatırlıyor.

Yarım gece geldi, gece kaldı, gece gitti

Bilmem nice geldi, nice kaldı, nice gitti.

80 H(amdi); "Ağaoğlu Ahmet Beye...", *Kooperatif*, s. 145.

81 F. Georgeon; "Les débuts...", s. 374.

82 Ağaoğlu Ahmet; "CHP Programı Etrafında", *Cumhuriyet*, 18-22-26 Mayıs 1935. "Meclis Açılırken", *Vatan*, 15 Ağustos 1923.

yüksek maaşlı memurların daha yüksek aylık almalarına itiraz ediyor ve tekrar "bu nasıl halkçılık?" diye soruyor.⁸³

Onun için "seçilmişlik" çok önemlidir. Belediye kanunu TBMM'de görüşülürken seçilmiş belediye başkanı ve meclis üyelerine valinin âmir sayılmasına karşı çıkar. Valilerin belediye meclislerini toplantıya çağırması şekline dair kanun görüşülürken "valinin emriyle" ibaresi kanun teklifinde yer alınca, Ağaoğlu buna derhal itiraz eder "emriyle" yerine "davetiyle" ibaresinin konulmasını teklif eder. Dahiliye vekili bunu kabul etmeyince Ağaoğlu söz alır: "Belediye meclisini memur telakki etmek esasata uygun mudur? Belediye meclislerini kim intihab ediyor beyler? (Millet sesleri!)... bütün milletin iştiraki ile meclis intihab olunuyor. Bu meclis mahiyeti itibariyle memur telakki edilebilir mi? Binaenaleyh bu meclisin daveti de emirle olmaz"... "Emir yalnız memura ve maduna karşıdır. Yoksa bir cemaati temsil eden bir heyet emirle gelsin otursun. Doğrusu bunu ben anlamıyorum." Ağaoğlu'nun bu teklifini meclis kabul etmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde, seçilmiş belediye reisini valinin onaylamasına da karşı çıkmıştır. Halkın seçtiği mahalli idarecinin vali veya hükümetçe memur gibi kullanılmasını yanlış bulur. "Mesele takdire kalıyor, yani intihab edilmiş olan zatın şahsı, vali beyce makbul müdür, değil midir?" Seçimde kanunsuzluk yoksa vali ve hükümet ne için ve neyi tasdik edecek? Buna ne gerek var? gibi sorular sormuş ve hiç olmazsa tasdik işini "Cumhurbaşkanı yapsın" diye teklif etmiştir.⁸⁵ Bu kanun reddedilmiştir. Benzeri bir itirazı vilayet kanununun 74. maddesine yapmıştır. Belediye ve vilayet meclislerinde alınan kararlar hukuka ve anayasaya aykırı ise Dahiliye Vekaleti'nin talebi üzerine "Devlet şurasınca tetkik olunarak hükümsüz addolunur" şeklindeki kanun teklifinin satır arasında gizli bir dikta eğilimi görür: "Tetkik edilerek hükümsüz addolunur" deniyor. Bununla şura-yı devletin vereceği karar evvelce tayin edilmiş olur. O halde bu tetkikin manası nedir? Karar ittihaz eder, denilmelidir." Devlet şurasının kararı hükümsüz bulmasını meclis isteyecekse, şura meclisten emir alacaksa varlık sebebi ortadan kalkar, diye "hükümsüz addolunur" kelimelerinin tayyını rica ederim" şeklinde bir teklif yapar ve teklifi kabul edilir.⁸⁶

Milletvekillerinin "masuniyet-i teşri'ye" hakları için de mücadele

83 Akşam, 22 Ağustos 1930 (demeç).

84 TBMM ZC, dönem III, C. 17, s. 98.

85 Aynı zabıt, s. 103-109.

86 Aynı zabıt, s. 103.

etmiş, ancak bunun istismar edilmemesini ve kanunun suç saydığı fiil ve sözlerin irtikabının ve meclisin itham altında bırakılmamasının şart olması gerektiğini söylemiştir.⁸⁷

Mecliste zaman zaman "tevsî-i mazuniyet", "adem-i merkeziyet" ve "vilayet idarelerinin mezuniyetinin, hukukunun, salahiyetinin tevsîini" savunmuş görev ve yetkilerin dağılmasını hem kişi hak ve hürriyetleri için, hem de işlerin hızla görülmesi ve verimliliğin artması için gerekli görmüştür.⁸⁸ Hatta I. Meclisin olağanüstü haller gereği diktatörlük hukuku uyguladığını, artık ikinci dönemde buna gerek kalmadığını söylemiş, demokratikleşme için şartların hazır olduğunu bildirmiştir.⁸⁹

Osmanlı döneminde de şartların ve kanunların çerçevesi dahilinde mebusların hakları için çalıştığını görüyoruz. Kanun-ı Esasî'nin hükümete meclisi feshetme yetkisini verdiği, ancak mebusları sürme yetkisini vermediğini söyleyerek "Hükümet mebusları süremez" diye Meclis-i Mebusan'da bu tarz keyfiliklere karşı çıkmıştır.⁹⁰ Aynı mecliste Hüseyin Cahid ile azınlık olan mebusların fikir beyanı hususunda tartışmış "ekalliyetin hukuku payımal edilmemelidir" demiştir.⁹¹

Türkiye'de hiç bilinmeyen, bilinmek istenmeyen başka bir gerçek de Ağaoğlu'nun 1926-27 ders yılından itibaren Ankara Hukuk Fakültesi'nde verdiği derslerde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine dair fikirleridir. Henüz bir çok Avrupa ülkesi ve Atatürk Türkiye'si bu işi düşünmezken, en azından uygulamazken o "çalışan, ekmek kazanan, çocuk yetiştiren, İstiklal Harbinde cepheye giden, rütbe alan kadınlar seçime niçin gitmesinler?" diye sorar ve "onlara rütbe veren intihab hakkını neden vermesin?" diye soruyu tamamlar. O zaman Ankara Hukuk'taki öğrencilerin çoğu bu teklife karşı çıkarlar.⁹²

Son Faaliyetleri ve Gözden Düşmesi

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra bir çok milletvekili tekrar CHP'ye dönmüş olmasına rağmen Ağaoğlu dönmez. Fethi Bey bile eski sefir-

87 TBMM Gizli Celse (GC), C. IV, Ankara 1985, s. 560-561.

88 TBMM ZC, d. II, C. 24, s. 57.

89 TBMM ZC, d. II, C. 8, s. 620-622.

90 MMZC, d. III, C. I, s. 22.

91 Aynı ceride, s. 44-45.

92 Süreyya Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar* (İçinde C. Perin'in İldam'da çıkan yazısı), s. 195-197.

lik vazifesine avdet etmiştir. Ağaoğlu Ahmet ise bu dönemde bir taraftan İstanbul Üniversitesi'nde ders verir, diğer yandan son gazetesi olan Akın'ı çıkarır.

Ancak eski SCF'li muhalif, gazetesinde muhalifliğini sürdürmek isteyince iş değişir. Gerçi Atatürk'e karşı dikkatlidir ve daima Kemalizmi övmektedir. Bu onun takibata uğramasını önleyemez. Günün birinde İnönü'nün devletçi politikasını tenkit ettiği için mahkemeye verilir. Mahkeme reisinin eski bir öğrencisi olduğunu görünce söz alır ve kendisini savunmadan cezalandırılmasını ister. Herkesin şaşıracağı bir anda, bu tavrını şöyle açıklar: "Öğrencisine fikir hürriyeti ve basın hürriyeti fikrini veremeyen bir hukuk hocası cezayı hak etmiştir!"⁹³

Muhalifliği bilhassa İnönü'ye ve devletçi politikasına karşıdır. İnönü'nün demiryolu politikasını eleştirdiği için huzurunu kaçırlar. Akın, eşi Sitare Hanım'ın Azerbaycan'dan getirdiği halılarının ve başka bazı eşyalarının satılması ile çıkıyordu. Bir akşam Atatürk Ağaoğlu'nu Dolmabahçe Sarayı'na "sofrası"na davet etmiştir. Önce kendisini büyük iltifatlarla karşılayan Paşa, biraz sonra çevresindekilere "Akın gazetelerini çıkarın" emrini verince Ahmet Bey sonun başlangıcını anlamıştır. Atatürk yazıları birer birer okutur. Bunların ne olduğunu sorar. Ağaoğlu "cemiyetimizin kusurlarını sergileyen içtimai tenkitler" olduğunu söyler. O zaman Atatürk yanındakilere "bir zatın hem Darülfünun'da hocalık yapıp hem de iktidarı tenkit etmesinin doğru olmadığını" söyletmesi üzerine tansiyon yükselir; Gazi gazete çıkarmak için parayı nereden bulduğunu sorar ve ilave eder: "Sen unutuyorsun ki bir sığıntısın!" Bunun üzerine Ağaoğlu;

"Paşam, bana bunu bir çok kişi söyledi. Hepsine güldüm. Ama şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin yerinden sarstı... Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan hududumuzdan iki saat ötedeki halis Türk ve yazık ki esir bir yurttan Türkün hürriyetini korumayı başarmış kısmına gelen yine halis bir Türke "sığıntı" diyebiliyorsunuz.." Ağaoğlu; kendi hatıralarına göre kalkıp masayı terketmiş, ancak Atatürk "Sen beni yanlış anladın, öyle demek istemedim" diyerek kendisini öpmüş ve teselliye çalışmıştır.

Bu olaydan sonra Ahmet Bey'in gazetesi Akın kapatılmış, kendisi

üniversiteden atılmış ve "faal hayat kapıları" kendisi için kapanmıştır.⁹⁴

Buna rağmen yazılarına devam etmiş, insan ve vatandaş hakları ve hürriyetlerine dair fikirlerini yazmıştır. SCF'nin kapanmış olması nedeniyle CHP büyük bir rahatlığa kavuşmuş, Ağaoğlu'nun daima savunduğu "murakabe" vazifesini yapacak kişi veya kurum kalmamıştı. Bu durumda hükümetin "murakabesi" için tek çarenin bağımsız milletvekilliği olduğunu düşündü. Parti mebuslarının parti politikasını milletin huzurunda tenkit edemeyeceklerini, oysa müstakil "saylav"ların farklı yollar ve alternatif politikalar gösterebileceklerini, partiye bir muhalefet ve murakabe kaynağı olacağını iddia etmeye başladı. Tek parti idaresinin keyfilik, laçkalık, kanunsuzluk ve umursamaz bir despotluk getireceğini söyledi. O anda cari olan matbuat kanununu örnek göstererek sözkonusu kanunun Anayasa ile uyuşmadığını, vaktiyle tek parti mebuslarını murakabe edecek bir grup bulunsaydı bu hatanın işlenmemiş olacağını yazdı. Açıkçası hâlâ muhalefet veya kendi tabiri ile "murakabe"sini sürdürüyordu.⁹⁵

Ağaoğlu hakkında yazılmış en son makalelerden birinde onun "demokrasi konusunda tutarsız ve dar ufuklulukla malul anlayış" sahibi olduğu söylenmiştir.⁹⁶ Buna sebep olarak, meşru zeminde kalabilmek endişesi gösterilmiştir. Bu eleştiri kısmen doğrudur. Ancak "Akın" tarafımızdan satır satır incelenmiş ve gerçekten kendisinin Atatürk'e söylediği gibi toplum yapımızla ilgili makul tenkitlerden başka, özellikle CHP veya Atatürk karşıtı hiç bir şey görülmemiştir. Ağaoğlu Ahmet gerçek bir demokrat⁹⁷, dürüst bir liberal⁹⁸ ve inanmış bir Atatürkçüdür.⁹⁹ Bu halde bile "sığıntı" suçlaması ile karşılaşan, gazetesi kapatılan ve üniversiteden açığa alınan Ahmet Bey hakiki muhalefet yapıp daha pervasızca tenkitlerle muarızlarını karşısına alsaydı nereye giderdi, nereye sığınırdı?

94 Süreyya Ağaoğlu, *Babamın...*, s. 210-213; Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür*, s. 65; İhsan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Ankara 1993, s. 136.

95 Ağaoğlu Ahmet, "Müstakil Sayısalık Meselesi", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1935.

96 Murat Yılmaz; "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, S. 23 (Yaz 1993), s. 68.

97 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 115-116; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, İstanbul, s. 391, "Batı manasında bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu" diyor.

98 Taner Timur, a.g.e., s. 162.

99 Kendisinin onlarca kitabı ve "Bakü'den İstanbul'a yol alacak kadar" sayısız makalesi ile üç evladının kitapları ve hakkındaki yazıların hiç birinde Atatürk'e ve ilkelerine temelde karşı çıktığı görülmemiştir. Onun zoru Atatürk'ü veya başka bir şeyi istismar ederek despotluk yapmak isteyenlerdir.

Nitekim İstiklâl Mahkemesi'ne gitmekten zor kurtulmuştur: Cavit Bey, İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken dosyasında Ağaoğlu'nun bir mektubu bulunmuş; bu yüzden onu da muhakeme etmek isteyenler çıkmıştır. Ancak mektup hiç suç unsuru ihtiva etmediği için muhakeme etmek isteyenler başarılı olamamışlardır. Bu mektubun konusuna gelince; baskı ve zulmün, despotluğun son zerresini göstermektedir. Cavit Bey, vaktiyle bir ansiklopedi yayınlamak istemiş. Bunun için "ajans" kelimesi hakkında Ağaoğlu'ndan bilgi talep etmiştir. Zarfın içinde "ajans" hakkında bilgi vardır!¹⁰⁰

İşte yargılanmak istenmesinin sebebi!

Bu yıllarda Ağaoğlu ve ailesi gerçekten korkulu anlar geçirmiştir. Kızı Süreyya Ağaoğlu, "Bir Ömür Böyle Geçti" adlı mühim hatıra eserinde babasının Atatürk'ün bazı "adam harcama" faaliyetlerine karşı hoşnutsuzluğunu bildirdiğini yazmıştır. Keçiören'de oturan ilk cumhuriyetçi aydınların zamanla birer birer "felakete uğradıkları" da aynı eserde iddia edilmektedir. Hatta Ağaoğlu'nun evi de polis nezareti altında bir süre gözetlenmiştir.¹⁰¹

Şu ifadeler de Ağaoğlu ailesinin görüşü için daha açık bir fikir verebilir:

"Tezer ile Ulus meydanından geçiyorduk. Bir yere tırmanmış bir sürü beyaz gömlekliler adamlar gördük. Uzaktan boyacı zannettik. Yaklaşınca bunların sıra ile asılmış adamlar olduğunu dehşetle gördük: İstiklal Mahkemesi kurbanları! Şok o derece şiddetli olmuştu ki, ikimiz de öğürmeye başladık. Fakat bu manzara gün geçtikçe Ankara'nın normal görüntüsü oldu!"¹⁰²

Bütün bu sözler Atatürk'ün şahsına değil, yapılan, yapılırken belki Ata'yı istismar eden despotizmedir. Zira Süreyya Hanım da babası gibi Atatürkçüdür. Hatta Atası ile balolarda dans etmiş, ailece onun sofrasında bulunmuşlardır. Daha önemlisi Türkiye'nin hukuk tahsili yapan ilk kızı ve ilk hanım hukukçusudur. Bunları da büyük ölçüde Ata'ya borçlu olduğunu her fırsatta söylemiştir.

Ağaoğlu hürriyet ve demokrasi için eğitimle, hukuki düzenlemelerle ve "taazzuv etmiş cemiyet" dediği örgütlü toplumla ferdin güçlendirilmesini; güçlü fertlerin haklarını alıp koruyabileceğini söylüyordu. Hakkını gerekir-

100 Şevket Süreyya Aydemir; a.g.e., s. 49.

101 Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s. 59.

102 Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s. 47.

se zor kullanarak alamayan bir cemiyette, iyi niyetli bir lider çıkıp hürriyeti bahsetse bile, o hürriyeti hak etmemiş insanların korumasını mümkün görmüyor. Hem hürriyeti bahşedenin geri alabileceğini, hem de bazı şer güçlerin kışkırtmalarıyla toplumda anarşiye yol açılacağını, cahil ve zayıf fertlerin bu hallerde demokrasinin nasıl korunacağını bilemeyeceklerini savunmuştur.

Biz burada onun bu sahadaki fikirlerini, mücadelelerini ve hatıralarını vermeye çalıştık. Serbest Fırka olayından sonra unutturulmaya çalışıldığına inandığımız bu demokrat ve Atatürkçü aydınının daha iyi tanınması rejimimiz için de iyi olacaktır kanaatindeyiz.